

Podněty k rozhovoru

Jan Heller

Už řadu let připomínám svým přátelům i žákům, že v mezináboženském rozhovoru, který je nyní na pořadu dne, bude mít zvláštní, možná ústřední význam rozhovor mezi zastánci teistických a karmánových systémů, čili těch, kdo pojmají Boha osobně, personálně, a těch, kteří místo o osobním bohu mluví o vše zahrnujícím bytí či zákonu, nazývaném v sanskrtu karmán. Obecně lze říci, že teistické systémy jsou domovem na Předním východě: patří sem židovství, křesťanství a islám, podle některých badatelů ještě zoroastrismus čili mazdaismus. Karmánové systémy jsou domovem v jiho-východní Asii: počítáme k nim některé proudy v hinduismu, džinismu a buddhismus v Indii, konfucianismus a taoismus v Číně.

V dřívější době byly tyto velké náboženské systémy omezeny víceméně na svou domovskou oblast. Dnes je tomu jinak: Nejen že křesťanství a islám pronikly do nových oblastí, také karmánové systémy mají dnes mnoho zastánců i v zemích euroamerické civilizace, ovlivňované v dřívějších stáletích převážně křesťanstvím, často ovšem už všelijak povadlým a málo věrohodným.

Tak se dnes i v naší stařícké Evropě a v naší zemi, dosti vydatně secularizované, setkáváme stále častěji s přesvědčenými zastánci karmánových systémů a dochází i k rozhovorům, někdy zajímavým.

K jednomu takovému rozhovoru jsem byl nedávno pozván. Byl zcela neoficiální, sešlo se jen několik přátel, nicméně přesvědčených zastánců jednoho nebo druhého proudu. Hovořili spolu už dříve, ale nějak se jim nepodařilo setkat se v rozhovoru tak, aby se alespoň předběžně zřetelněji vyjasnily shody a rozdíly. Tak si mne přizvali.

Připravil jsem si předem jakýsi základ – několik tezí, vyjadřujících můj pohled, v němž se samozřejmě propojuje má dvojí profese biblisty i religionisty. Možná, že právě toto propojení bude některým čtenářům těžko přijatelné: Rozhodní křesťané budou asi říkat, že jsem těm „karmánovcům“ a „panteistům“ ustoupil až příliš a že jim v mých tezích schází výrazné vyznání osobního vztahu k Ježíši Kristu, které přece činí křesťana křesťanem. Nebudu zde s nimi polemizovat; jen letmo připomenu, že se v rozhovoru, který usiluje o vzájemné porozumění, neříká přece vše hned na začátku. Mezináboženský rozhovor není totéž co misie. Ta má v křesťanském myšlení i jednání jistě dál své místo, ale to leží někde trochu jinde.

A ozvou se – alespoň ve své mysli – i ti druzí, totiž zastánci názoru, že pravý religionista se má podobat entomologu třídícímu broučky ve sbírce.

A jakmile se v nějakém z popisovaných systémů osobně angažuje, ztrácí svůj vědecký nadhled a stává se jen zaujatým amatérem. To si také nemyslím.

A přesto se domnívám, že můj pohled není levný kompromis. Vycházím z prostého faktu, že transcendence sama, není-li ovšem jen zákrytným pojmem pro něco jiného, z podstaty věci přesahuje každou výpověď, kterou o ní můžeme učinit. Z toho logicky vyplývá: Jestliže jsme opustili stanovisko fundamentalistů, že jsme vlastníky pravdy, nemůžeme nepřipustit, že jakousi její částku může obsahovat i taková výpověď, která se na první pohled s naším vlastním viděním radikálně neshoduje. Takže rozhovor s těmi, kdo o transcendenci v její jakékoli podobě něco vědí, tuší a uznávají ji, je zásadně možný. Těžko je možný jen rozhovor s těmi, kdo ji zásadně, a limine popírají. V mém pohledu jsou tito sebevědomí horizontalisté, omezující jsoucno jen na to, co znají nebo mohou poznat, bratříčky fundamentalistů: Také dělají z Pravdy pravdičku, kterou mají více méně v hrsti. Ale někoho takového jsme při oněch rozhovorech neměli. Tak jsme se s některými úvodními otázkami nemuseli zdržovat.

Svůj text jsem zaslal předem účastníkům rozhovoru, takže jsme mohli pak jít hned k věci. Zdůraznil jsem samozřejmě, že jde o můj osobní pohled, který nechci nikomu vnucovat. Tím i korektury či výhrady, které obě strany k textu připojily, nabyly rázu osobních důrazů a nezůstaly ležet mezi námi jako nepřekonatelné překážky.

Text je připojen v závěru tohoto článku. Čtenáře bude asi zajímat, jak to skončilo: Zastánci karmánových systémů uznali, že opravdové, autentické a žité křesťanství je také významná cesta, jak překročit své já a přiblížit se k věčnému cíli. A křesťané zase uznali, že Boží milost přesahuje náš horizont, vymezený často příliš úzce našimi vlastními církevními tradicemi, a je tu pohotově pro všechny, kdo nejsou náročivě a sobecky soustředěni na vlastní já, ale žijí úkolem, který je přesahuje i vyplňuje zároveň.

Výchozí text jsem pak ukazoval několika dalším přátelům, kteří se přimlouvali za jeho uveřejnění. Také je zajímal průběh rozhovoru. Tak jsem se dal přesvědčit a text předkládám. Možná, že má různé nedostatky. Leccos by se asi mělo říci obsáhleji a přesněji. Ale na druhé straně mne mí přátelé nad tímto textem ujišťovali: „To jsi celý ty, zde se ti povedlo na jedné stránce říci to, co nám vykládáš už dlouho.“

Mohl bych předložený text samozřejmě dále rozvádět. Ale nemám do toho chuť. Ani jej nemám chuť vysvětlovat a hájit. Kdo to vidí jinak, dobře, ať si jde svou cestou. Komu je ta má cesta blížká, tomu, jak doufám, zde může platit staré latinské úsloví: Sapienti sat.

Několik podnětů k rozhovoru o tom, jaký je Bůh: Je to Otec Ježíše Krista, nebo všejsoucno východních systémů (panteistických, karmánových)?

1. Pravý Bůh jistě přesahuje vše, co o něm můžeme myslet i povědět. Proto má záporné vyjádření (co Bůh není – *apofasis*) přednost před kladným (co Bůh je – *katafasis*). Komu bylo dáno najít Boha, možná přesněji nacházet, či nejpresněji být nalezen, a docela prostě: setkat se s ním na jedné cestě, třeba křesťanské, není tím oprávněn k tomu, soudit jiné cesty, po nichž nešel. Ježíš říká: Nesuďte!

2. Výhoda křesťanství – alespoň v mém pohledu – je v tom, že zdůrazňuje osobní, personální charakter Boha i osobní vztah k němu. I když Bůh je víc než „osoba“ (to ostatně říká i křesťanská tradice v učení o Trojici apod.), přesto personální vztah, jehož nejryzejší podobou je láska, měřená obětí, má výhodu: Blokuje do značné míry naši tendenci ke zpředměťování Boha, vedoucí k manipulaci s Bohem, a tím do magie, i tendenci k tomu, abychom nechali jeho božství rozplynout v čirém pojmu, a tak jej vyprázdnili abstrakcí. Tato personální cesta má ovšem nebezpečí, a to je svémocné polidšťování Boha, jeho podrobování naší kategorii personaly. Kristus je dialektické „Ano i ne“ k našemu polidšťování Boha. Je to člověk, jímž jedná Bůh, tedy cesta shora dolů (transcendence není iluze) či zevnitř ven (v duchovních věcech nelze nic docílit nátlakem a násilím), ale Kristus není člověk – vynálezce Boha či vzorový manipulátor božství.

3. Nepersonální – karmánové (nepřesně „panteistické“) systémy odmítají naše lišení subjektu a objektu a neblahou vazbu na ego nepřekračují interpersonálním vztahem (láskou), nýbrž transpersonální identifikací, sebeztožněním ega se všejsoucнем. Tím naznačují, že podstata vykoupení je překonání ega, jeho překročení, osvobození od já. To je asi společný rys všech opravdu hlubokých náboženských systémů.

4. V obou proudech, teistickém i karmánovém, vidím hlavní problém ve vázanosti na zážitek, ať je nazýván obrácením či extází (samadhi, satori atd.). Když se zážitek – „mé blaho a jeho okoušení“ stane cílem, může to být nový pád do já – do sobectví, byť nábožensky transponovaného.

5. Setkal jsem se v životě s mnoha „cestami“, které chtěly měnit svět nebo sebe. Často ústily do křečí a marného trápení. Mám za to, že to nejdůležitější je odložit chtění (či ulpívání), hlavně pak nároky na Boha i bližního, nechťt skutečnost přetvářet a formovat po svém, nýbrž vše darované přijímat tak, aby mi to sloužilo k dobrému, tj. aby mne to přibližovalo k Bohu a zbavovalo zalíbení v mém já. To je ona požehnaná chudoba, nejen na pozemské statky, ty jsou v rukou moudrého málo významné, ale chudoba na zážitky a mohoucnosti (tj. na „zázraky“) – to nazývá Písmo „chození skrze víru“ a ne skrze vidění.